

Onder Csaba*

TERMÉSZETESEN EGY KÉZIRAT

– Kölcsey Ferenc nyelvtudományi értekezésének eltűnéséről –

A kritikai kiadásokat készítő filológusokat leginkább Umberto Eco népszerű metafizikus detektívregényének, *A rózsza nevének* főhőseihez, a két ferences rendi nyomozóhoz szeretném hasonlítani. Nem is annyira a munkavégzés szerzetesi aszkézisének hasonlóságai vagy a bibliofília (természetesen ezek sem elhanyagolható szempontok), sokkal inkább a munkamódszer és a gondolkodásforma jellemzői miatt. Baskerville-i Vilmos és famulusa, Melki Adso ebben a középkori történetben azért bizonyulnak modern tudós nyomozóknak, mert az igazság keresése során mernek kételkedni, hipotéziseket felállítani és azokat racionálisan mérlegelni. Az apátságbeli gyilkosságok mintázatát előbb *János jelenései* alapján kezdik felfejteni, majd be kell látniuk, hogy a világuk éppen érvényes bibliai leírása alkalmatlan arra, hogy helyes következtetéseket vonhassanak le belőle. Miközben sikeresen megoldanak egy konkrét gyilkossági ügyet, feltáruk előttük a világ egy más lehetséges rendje is, amelyhez előfeltevéseik viszonylagosságának beismerése vezetett el. És éppen ez a bizonytalanság szükséges ahhoz, hogy közelebb kerüljenek az igazsághoz. A következőkben – a Kölcsey-kritikaikiadás-sorozat és egy általam készített kötet bemutatása után – egy megoldatlan ügyről szeretnék beszámolni.

A kritikai kiadásról, röviden

Egy kritikai kiadás elkészítése valóságos nyomozó munka is: nem minden tét és felelősség nélkül. A kritikai vagy szövegkritikai kiadás egy adott művet vagy összetartozó művek csoportját a lehető legkörültekintőbb, legalaposabb módon, a legújabb kutatási eredményeket felhasználva kíván tudományos objektivitással közreadni. Küldetése lényegében az adott értelmezői közösség által fontosnak ítélt, kanonikus életművek szakszerű megőrzése és hagyományozása: azaz archiválás és dokumentálás az utókor számára. Konkrét feladata szövegkritikai és filológiai jellegű. Egyrészt a hiteles, autentikus szövegek objektív megállapítása, a különféle szövegváltozatok egybegyűjtése, mindezzel az egyes szövegek és az egész szerzői életmű alakulástörténetének kirajzolása. Másrészt a keletkezés, a megjelenés, a fogadtatás tényszerű ismertetése, olyan nyelvi és fogalmi magyarázatok, jegyzetek készítése, amelyek segíthetik a grammatikai interpretációt. A digitális-elektronikus irodalomtudományban az újabb kritikai kiadások újdonsága a genetikus szemlélet alkalmazása, amelynek során a kiadás a szövegalkulás bemutatására törekszik. Ennek célja immár nem egyetlen változat kiemelésére vagy egy sohasem létezett szövegállapot konstruálására, hanem az egyenrangúnak tekintett szövegváltozatok

* A szerző az egri Eszterházy Károly Egyetem habilitált egyetemi oktatója.

felmutatása. Ez a szemlélet szakít a fejlődéstörténet elvével, a szövegforrások alapján az egykori szöveggörnyezettel együtt a szövegek alakulástörténetét adja. Nem egyetlen „autentikus” szöveget tehát, hanem minden mű összes szövegváltozatát.

Kölcsey Ferenc Minden munkáinak kritikai kiadása

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete 1991-ben határozta el Kölcsey Ferenc minden munkáinak kritikai kiadását (KFMM). Az alap kutatások megindítása, megszervezése Dávidházi Péter nevéhez fűződik. Az általa létrehozott kutatócsoport – amely elismert szakmai műhelyként csaknem két évtizeden át havi rendszerességgel tartotta üléseit – Szabó G. Zoltán (1943–2018) sorozatszerkesztő vezetése alatt végezte el az előkészítő munkákat, kialakítva a kiadás elveit, rendszeresen megvitatta a kötet szerkesztői kéziratokat, a felmerülő textológiai-filológiai dilemmákat, a társtudományok meghívott előadóinak, hozzászólóinak köszönhetően gyakorta interdiszciplináris perspektívákat is bevonva egy-egy probléma kapcsán. A kutatócsoport működése a 2000-es évek végétől némiképp megváltozott, a kiadássorozat szerkesztését előbb Völgyesi Orsolya (2009-től), őt követően pedig Fórizs Gergely (2019-től) vette át.

A sorozatban elsőként a Szilágyi Márton által kiadott *Szépprózai művek* jelent meg 1998-ban, a szépíró Kölcsey mellett pontosan mutatva azokat a szemléleti-formai kereteket is, amelyek a későbbi kötetek számára is mintát nyújtottak.¹ A sorozat meghatározó darabját, Kölcsey verseinek és versfordításainak terjedelmes kötetét Szabó G. Zoltán rendezte sajtó alá.² Itt szükséges megemlíteni, hogy Szabó G. Zoltán végezte el azt a filológiai háttérmunkát is, amely elengedhetetlen egy kritikai kiadás-sorozat szempontjából, feltárva Kölcsey kéziratainak sorsát, a szöveg-hagyományozódás jellemzőit, könyvtárát és olvasmányait.³ Az ő nevéhez fűződik a sorozat szerintem egyik legnagyobb teljesítménye, Kölcsey levelezésének körültekintően jegyzetelt, eddigi legteljesebb kiadása is.⁴ A levelezés öt kötete forrásértékű: nem csak a Kölcsey-kutatások és -filológia számára elengedhetetlen, de akár a laikus

¹ KÖLCSEY Ferenc, *Szépprózai művek*, kiad. SZILÁGYI Márton (Budapest: Universitas Kiadó, 1998).

² KÖLCSEY Ferenc, *Versék és versfordítások*, kiad. SZABÓ G. Zoltán (Budapest: Universitas Kiadó, 2001).

³ SZABÓ G. Zoltán, *A kézirtól a kiadásig: Kölcsey Ferenc verseinek szöveg-hagyományja* (Budapest: Argumentum Kiadó, 1999); SZABÓ G. Zoltán, *Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2009).

⁴ KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés I: 1808–1818*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái: Kritikai kiadás (Budapest: Universitas Kiadó, 2005); KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés II: 1820–1831*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái: Kritikai kiadás (Budapest: Universitas Kiadó, 2007); KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés III: 1832–1833*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái: Kritikai kiadás (Budapest: Balassi Kiadó, 2011); KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés IV: 1834–1836*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái: Kritikai kiadás

olvasók számára is kitűnő olvasmányként szolgálhat egy mindig igényesen és pontosan fogalmazó magyar írótól.

A kritikai kiadás munkacsoportjában dolgozó történészek jóvoltából láttak napvilágot Kölcsey politikusi szerepvállalásához köthető ismert (*Országgyűlési napló*) és újonnan felfedezett (*Országgyűlési naponkénti jegyzések*) munkák, Völgyesi Orsolya⁵ és Pajkossy Gábor szerkesztésében.⁶ A versek mellett az írói-kritikusi életmű fontos darabját képző irodalmi kritikák és esztétikai írások első kötetét Gyapay László adta ki,⁷ míg a korábban pedagógiai művekként aposztrofált művek csoportja, köztük a *Parainesis*sel, 2008-ban jelent meg *Erkölcsei beszédek és írások* címmel.⁸ A kritikai kiadás azonban még korántsem teljes, hiszen még megjelenésre vár az irodalmi kritikák és esztétikai írások második, befejező kötete és Kölcsey filozófiai írásainak kiadása.

Kölcsey Ferenc nyelvtudományi munkásságának recepciójáról

A sorozat részeként készült el Kölcsey Ferenc *Nyelvtudományi munkák* című kötet.⁹ A kiadást eredetileg Z. Kovács Zoltán kezdte előkészíteni, egybegyűjtve a fellelhető kéziratokat. Előbb ennek feldolgozásához kérte a segítségemet, közös szerkesztésbe vonva be, de nem sokkal később rám hagyta az egész munkát. Amikor csaknem tíz évvel ezelőtt – Kölcsey Ferenc erkölcsi írásainak sajtó alá rendezése után – elvállaltam a nyelvészeti munkák kiadását, elsősorban akkori kutatási területem, a magyar nyelvújítási harc jelenségeinek vizsgálata motivált.

Kölcsey nyelvészeti munkáinak előzetesen ismerhető szövegtörzse nem mutatkozott különösebben soknak, de ezek között jelentős helyet foglalt el az engem nagyon is érdeklő *Felelet a Mondolatra*. A szóba jöhető írások és kéziratok feltérképezése során azonban meglepett, hogy mennyi mindent nem ismer a Kölcsey-filológia, és sok esetben mennyire szűk horizonton volt kénytelen vizsgáldni.

Ha kevés számmal is, de Kölcsey nyelvtudományi dolgozatai már az első gyűjteményes kiadástól (MM1) fogva ismertek voltak. Kölcsey minden munkáinak 1842-

(Budapest: Balassi Kiadó, 2015); KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés V: 1837–1838*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái: Kritikai kiadás (Budapest: Balassi Kiadó, 2017).

⁵ KÖLCSEY Ferenc, *Országgyűlési napló*, kiad. VÖLGYESI Orsolya (Budapest: Universitas Kiadó, 2000); KÖLCSEY Ferenc, *Országgyűlési dokumentumok*, kiad. VÖLGYESI Orsolya (Budapest: Universitas Kiadó, 2011).

⁶ KÖLCSEY Ferenc, *Országgyűlési naponkénti jegyzések*, kiad. PAJKOSSY Gábor (Budapest: Universitas Kiadó, 2002).

⁷ KÖLCSEY Ferenc, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások, I: 1808–1823*, kiad. GYAPAY László (Budapest: Universitas Kiadó, 2003).

⁸ KÖLCSEY Ferenc, *Erkölcsei beszédek és írások*, kiad. ONDER Csaba (Budapest: Universitas Kiadó, 2008).

⁹ A kézirat még lezáratlan: várhatóan 2021-ben jelenik meg az Universitas Kiadó (Budapest) gondozásában.

ben megjelent IV. kötete „Nyelvtudományi dolgozatok” fejezetcím alatt három, korábban csak kéziratos formában létező szöveget adott közre.¹⁰ Az 1810-es években zajló, úgynevezett nyelvújítási harchoz és a neológiához köthető, még Kölcsey életében publikált két írás azonban (a *Felelet a' Mondolatra* és az *Új szók*) nem a nyelv-tudományi, hanem a „vegyes” dolgozatok között, az V. kötetben jelent meg.¹¹

Itt kell megjegyeznünk, hogy Kölcsey nem költőként, kritikusként vagy nyelvtudós-ként, hanem egy komoly botrányt okozó mű, a *Felelet a' Mondolatra* (1815) révén vált szerzőként először ismertté a magyarországi olvasók előtt. Kölcsey talán leghírhedtebb művének több mint száz éve jelent meg az első és eddig utolsó kritikai igényű közreadása Balassa József jóvoltából, aki a *Mondolat* (1813) mellett a *Felelet a' Mondolatra* keletkezési körülményeinek feltárásával sokat törlesztett a Kölcsey-kutatás addigi adósságaiból.¹²

Az 1960-ban megjelent addigi legteljesebb összkiadás *Nyelvtudományi írások* fejezetcím alatt egyesítette Kölcsey nyelvészeti tárgyú írásait, két kéziratos művel bővítve az addig ismert repertoárt: egy diákkori jegyzettel és egy jogi szakszavakat tartalmazó listával.¹³ Az 1968-ban szintén Szauder József közreműködésével megjelenő kiadatlan írások kötete számos diákkori kompendiumot is közreadott, amelyek között kifejezetten nyelvészeti tárgyúnak csak egy volt mondható.¹⁴ Nagyjából ekkor, ezen a ponton rögzült Kölcsey Ferenc nyelv-tudományi írásairól való tudásunk. Mindezek alapján Kölcsey ismert nyelv-tudományi tárgyú szövegeinek korpusza tehát valóban nem volt túlságosan nagynak mondható, a Kölcsey-filológia eme néhány szövegből volt kénytelen kiindulni, de ez a kevés, a magyar nyelvet vizsgáló írása sem kapott koncentrált figyelmet a recepcióban.

Bármennyire meglepően hangzik, de Kölcsey nyelv-tudományi, filológiai munkássága jórészt még ismeretlen előttünk. Annak ellenére, hogy Kölcsey egykor a nyelv-tudományos vizsgálatát tartotta egyik legfőbb feladatának, életrajzi levelében

¹⁰ „Jenisch' pályairata”; „A' szókurtitástól”; „A' szószármaztatásról”, lásd: KÖLCSEY Ferencz, *Minden munkái*, szerk. B. EÖTVÖS József, SZALAY László és SZEMERE Pál, 6 köt. (Pest: Heckenast Gusztáv, 1840–1848), 4:131–178.

¹¹ „Kölcsey Ferencz' Vegyes dolgozatai”, in KÖLCSEY, *Minden munkái*, 5:55–116 és 150–156.

¹² [KÖLCSEY Ferenc és SZEMERE Pál], *Felelet a Mondolatra*, kiad. BALASSA József, szerk. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 11 (Budapest: Franklin-Társulat, 1898). Függeléke a *Mondolat* és a *Felelet* egykorú bírálati és Somogyi Gedeon válasza a *Feleletre*.

¹³ KÖLCSEY Ferenc, „Jegyzetek az Ortographia Ungaricáról”, in KÖLCSEY Ferenc, *Összes művei*, kiad. SZAUDER József és SZAUDER Józsefné, 3 köt., 1:815–819 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960); KÖLCSEY Ferenc, „Műszavak a törvénytudományból”, in KÖLCSEY, *Összes művei*, 1:926–946.

¹⁴ KÖLCSEY Ferenc, „A' Magyarok' Articulusáról egy kis jegyzés”, in KÖLCSEY Ferenc, *Kiadatlan írásai, 1809–1811: Kölcsey és Kállay Ferenc műhelyének kézírataiból*, vál., bev., jegyz. SZAUDER József, kiad. BÁNHÉGYI György, SZAUDER József és SZAUDER Józsefné, *A magyar irodalomtörténetírás forrásai* 8, 196–197 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968).

hangsúlyosan említve 1814-ben keletkezett „philologiai” disszertációját,¹⁵ annak ellenére, hogy az elsők között választották be az újonnan létrejövő Akadémia nyelvtudományi osztályába, és az 1832–1836-os országgyűlésen kezdettől a magyar nyelv kompetens ismerőjeként kezelték az alsótáblán, Kölcseynek kifejezetten a magyar nyelvre vonatkozó nézeteiről és munkáiról mégsem született áttekintő munka. Bizonyosan közrejátszott ebben a recepció ama korán kialakult zárványa is, amely Kölcseynek a magyar nyelv alakításában játszott szerepét nem önmagában a nyelvre irányuló tudós filológusi tevékenységeként, hanem sokkal inkább az írói és politikusi szerepvállalás kontextusában és a kora 19. századtól kialakuló nyelvi alapú nemzeti identitás horizontján tárgyalta és értelmezte. Ha az ismert életrajzokat olvassuk, feltűnő, hogy miközben (már az első értékelések szerint is)¹⁶ a magyar nyelv ügyében tett fellépés tekintendő az írói pálya legfőbb értelmének, ennek áttekintése során jobbára csak Kölcsey nyelvújításban játszott szerepe kerül szóba 1814–1815 tájékaról: jellemző nyelvészeti-nyelvtudományi tevékenységét – a hatástörténet tréfájaként – az általa bohóságként értékelt pamflet, a *Felelet a' Mondolatra* felől, illetve egy német nyelvű nyelvtudományi pályamű magyar fordítása alapján (*Jenisch' pályairata*) ítélve meg, amely munka elkészítése ráadásul inkább Kazinczy Ferenc szívügye volt.

Kivételként említendő Csetri Lajos, aki nem az ismert szövegek és a recepció hagyományos diskurzusai, hanem egy levél alapján közelítette meg Kölcsey nyelvtudományi munkásságát.¹⁷ Csetri Lajos paradigmaticus, „nagy elméleti jelentőségű” szöveggént értékelte ugyanis Kölcsey 1815. július 5-i Kazinczy Ferenchez írott levelét, úgy véelve, hogy a „tudományos nyelvészet világánál dilettánsnak mondható” Kölcsey az itt kifejtett nyelvtudományi, neológiai vezérelveivel meghaladta korának magyar nyelvfilozófusait, hipotézisével jobban megértve a herderi nyelvfilozófia és a romantikus nyelvbölcselet mélyebb összefüggéseit. Kölcsey filológiai tevékenységének részletes felfedezése és értékén való kezelése azonban mégis elmaradt, Kölcsey neológiaszemléletének egészével Csetri Lajos sem foglalkozott tovább, mi több, kritikátörténeti monográfiájában később revidálta, és lényegében visszavonta kijelentéseit.¹⁸ Legutóbb, a Döbrentei Gáborral folytatott vita apropóján, Gyapay László tett ezzel kapcsolatosan észrevételeket.¹⁹ Az elmúlt csaknem két

¹⁵ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. március 20. KÖLCSEY, *Levelezés III*, 193–204, 199–200.

¹⁶ PAP Endre, „Kölcsey Ferencz”, in *Magyar szónokok és státusférjak: Politicai jellemrajzok*, kiad. CSENGERI Antal, 285–332 (Pest: Heckenast Gusztáv, 1851).

¹⁷ CSETRI Lajos, *Amathus: Válogatott tanulmányok*, összeáll. SZAJBÉLY Mihály és ZENTAI Mária, 2 köt. (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2007), 1:52 és 57.

¹⁸ CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 73–75.

¹⁹ GYAPAY László, „A' tisztább ízlésnek regulájival”: Kölcsey kritikusai pályakezdése (Budapest: Universitas Kiadó, 2001), 193–203.

évszázadban kifejezetten Kölcsey nyelvészeti szerepével a magyar nyelvtudomány sem foglalkozott kiemelten.²⁰

Az okok között bizonyosan megemlíthető a filologizálás időtartamának viszonylagos rövidege (1813–1817), a filológiai munkák jó részének kéziratossága, feltáratlan és feldolgozatlan volta, mint ahogyan egy szatirikus pamflet (*Felelet a' Mondolattra*) hatástörténetileg túlhangsúlyozott – de lényegében nem vizsgálta – szerepe is. És persze nem elhanyagolható az sem, hogy az első életműkiadás (MM1) nemcsak szűkre szabta a nyelvtudományi munkák körét, de a teoretikus nyelvtudományi fő mű visszatartásával és elhallgatásával erőteljesen átértelmezve kanonizálta Kölcsey filológiai gondolkodását. Mielőtt ezt az állítást bővebben is kifejteném, előbb szeretném röviden bemutatni az ez ügyben elért újabb eredményeket.

A Nyelvtudományi munkákról

A *Nyelvtudományi munkák* Kölcseynek a magyar nyelvvel kapcsolatos munkáit, azok lehető legteljesebb korpuszát gyűjtötte össze, az alkotói pálya mind ez idáig kevés figyelmet kapó területéről. A kiadásban közreadandó, 1810 és 1832 között keletkezett mintegy 25 írás (tanulmányok, recenziók, kéziratossági jegyzetek, könyvkiadványok, fordítások) alapján feltárul Kölcsey tudósi munkamódszere, tudományos elveken alapuló elméleti gondolkodása a magyar nyelvről és az írói neológiáról, megismerhetővé válik szerepe a nyelvújító törekvésekben. Kölcsey nyelvtudományi (filológiai) tárgyban készült munkái a maguk teljességben korábban nem voltak hozzáférhetőek. A filológiai alaputatások során számos eddig teljesen ismeretlen, elfeledett vagy lappangó autográf kéziratot sikerült azonosítani. Az ismert és nem ismert szövegek együttes kiadására, így azok együtt szemlélésére és további kutatására a mostani kritikai kiadás nyújt először lehetőséget, a már ismert, megjelent írások mellett hiánypótló módon adva közre számos eddig nem ismert kéziratossági munkát is.

A szövegek túlnyomó többsége – keletkezésüket és tárgyukat tekintve – egy rövid, de intenzív alkotói periódusra irányítja a figyelmet 1814 és 1817 között, illetve azok két, 1814-ben Pécelen készült nagyobb mű köré csoportosulnak. Az egyik egy filológiai disszertáció, a Kölcsey által többször is említett neológiai fő mű, a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* (a továbbiakban: *Critikai Jegyzetek*). Ennek kézírata ma már nem ismeretes ugyan, de rekonstruálható: meghatározható főbb tartalma és keletkezése, azonosíthatóak szupplementumai. Mindez differenciáltabban teszi megérthetővé Kölcseynek a magyar nyelvről, a magyar írói nyelvújításról vallott elméleti és gyakorlati szempontjait, az egykorú német és magyar nyelvtudományi diskurzusokkal való kapcsolatát, elméleti tájékozódását,

²⁰ Kivételként lásd legutóbb: TOLCSVAY NAGY Gábor, „A nyelvi és irodalmi izlésvita nagy, nyilvános szakasza”, in *A magyar irodalom története II: 1800–1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 40–56 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007).

illetve gyakorlati nyelvújításának, nyelvelméleti és nyelvtörténeti álláspontjának formálódását.

A másik mű egy ellenpaszkvillus, Kazinczy személyének megvédése érdekében a Szemere Pállal közösen készített, Kölcsey tudtán kívül megjelent, később számára sok kellemetlenséget okozó *Felelet a' Mondolatra* című gúnyirat. Ennek kapcsán sikerült új eredményeket felmutatni a Szemere Pállal való munkakapcsolat jellege és módszertana, a szerzőségi határok és a nyelvészeti tevékenység jellegét illetően, feltárva a *Felelet a' Mondolatra* és a *Mondolat* eddig nem vagy kevésbé ismert filológiai, keletkezési és intertextuális kapcsolódásait, megteremtve annak lehetőségét, hogy Kölcsey alig vizsgált humorának és ironikus beszédmódjának az újraértékelésével mind a magyar paszkvillusirodalom, mind a magyar humor és romantikus ironia történetének egy „elfeledett Kölcsey-fejezete” is megírható legyen.

Kölcseynek az 1810-es évek közepén folytatott filológiai munkája és az írói neológia ügyének képviselője nehezen választható el a 19. század második évtizedében tartós konfliktust előidéző nyelvi háború egykorú kontextusától. A hatalmi tétellel rendelkező nyelvújítási vagy neológiai diskurzus olyan összetett identitás- és közösségképző diskurzusként is leírható, amelyben a nyelvkérdésre adott eltérő reflexiók az egyre inkább önállósodó nyelvtudományi, illetve (szép)irodalmi gondolkodás szembenállását, eltérő autonómiatörekvéseik belső feszültségét is megmutatták, véglegesítve a grammatika és a irodalom szétválását a magyar irodalom önállósodási folyamatában, előkészítve az irodalom új funkcióját is az idővel nemzeti ügyé váló nyelvkérdés kapcsán.

Kölcsey nyelvtudományi munkáival – Szemere Pállal közösen – Kazinczy neológiai koncepciójának és személyének védelmében kívánt fellépni. Milyen a magyar nyelv? Milyen legyen a magyar nyelv? Ezekre az ekkor igen alapvető kérdésekre igyekezett elméletileg megalapozott, tudományos választ adni.

A kiadás szövegei jól mutatják Kölcsey széles körű tájékozottságát, bizonyítva, hogy komoly és alapos nyelvelméleti és -történeti előtanulmányok után alakította ki a saját neológiai elveit, megalkotva nyelvtudományi-filológiai disszertációját is.

A kiadás összességében számos és jelentékeny ismerettel képes bővíteni tudásunkat a magyar nyelvi sztenderd kanonizálódásának egyik legizgalmasabb és legfontosabb időszakáról, arról, hogyan született újjá a modern magyar nyelv a reformkori intézményesülését megelőző pillanatban. Mindez módot adhat a további kutatásokra, az egykorú német és magyar nyelvtudományi diskurzusokkal való további összevetésre, Kölcseynek a magyar nyelv természetéről és megújításáról, az írói neológia szerepéről vallott elméleti alapvetéseinek és ennek alakításában játszott szerepének újrakontextualizálására, -értelmezésére és -értékelésére csakúgy, mint a magyar „nyelvújítási harc” új szempontokat felvető elbeszélésére, amelynek retorikai, etikai, műfaji, mediális, szociokulturális és olvasási aspektusai alkalmasak lehetnek meglévő tudásunk differenciálására.

A kiadás címében használt „nyelvtudomány” kifejezés – ahogyan azt a kötet bevezetője rögzíti²¹ – a szövegek keletkezési időszakában ugyan már létező fogalom, de a kortársak, így Kölcsey Ferenc szóhasználata alapján mégis a „philologia” megnevezést illő használnunk. Ugyan a „philologia” a nyelvvel való tudományos foglalkozást jelenti, tehát a szó mai értelmében vett nyelv tudományt is, azonban Kölcsey szótárában egyéb jelentésű használat is észlelhető, de a „philologia” kifejezést elsősorban a grammatikától való határozott megkülönböztetésre használta az írói nyelvalkotás elsőbbőségéről vallott nézetei kifejtése során. Kölcsey munkái még egy összetartatlanabb literatúraszemléletben fogantak, nyelv tudományi érdeklődését leginkább az irodalmi szövegek nyelvi hatásmechanizmusai, a nyelvi kifejezőeszközök retorikai-poétikai szerepe iránti vonzalom határozta meg. A nyelv tudomány és a „philologia” tehát nem egészen egymás szinonimáiként értendők, a nyelv tudomány kifejezéssel szükségképpen élni kell mégis. Elsősorban azért, hogy megjelölhető legyen a szövegek tágabban vett jellege és témája, azaz a magyar nyelvvel, annak természetével, szavaival, szóképzésével, törvényszerűségeivel, szintaxisával, részben történetiségével, de leginkább az írói nyelvújítással, a Kazinczy-féle neológia szerepével és elveivel való kapcsolat.

A kötet címében szereplő „munka” megnevezés a közreadott szövegek műfaji heterogenitását jelzi: tanulmány, magyar és német nyelvű könyvkivonat, recenzió, jegyzet és szójegyzet csakúgy megtalálható köztük, mint a műfajilag nehezen besorolható *Felelet a' Mondolatra* is. A kritikai kiadás keletkezésük megállapított sorrendjében adja közre Kölcsey írásait, hosszabb bevezető tanulmánnyal, a jegyzetekben tárgyi, nyelvi magyarázatokkal, a keletkezés és a megjelenés vonatkozó adataival. Függelékben, szinoptikus szövegközléssel és jegyzetekkel adja közre a *Mondolat* című paszkvillust és annak Szentgyörgyi Józseftől származó forrásszövegét, illetőleg Szemere Pál Kölcsey által is használt jegyzetfüzeteinek kivonatát is.

A szakirodalomban kevés szó esik Kölcseyről mint filológusról. Miközben Kölcsey és a magyar nyelv ügye és védelme ismerős és közkeletű szólamná vált a reformkort követő recepcióban, valójában kevés fogalmunk van arról, mit is gondolt ténylegesen a tudós Kölcsey Ferenc a magyar nyelvről, annak természetéről. Nyelv tudományi munkáinak átfogó kiadása, tevékenységének a magyar nyelv eredetéről, megújításáról és természetéről folytatott tudományos diskurzusokban való elhelyezése a magyar irodalomtörténet-írás adósságainak egyike.

Kölcsey eltűnt disszertációjáról

Hogyan is értsük tehát ama kijelentéseket, miszerint az első életműkiadás (MM1) szűkre szabta Kölcsey nyelv tudományi munkáinak körét, mi több, lényegesen átértelmezve kanonizálta Kölcsey nyelv tudományi gondolkodását, illetve visszatartotta, elhallgatta teoretikus nyelv tudományi fő művét?

²¹ Lásd ONDER Csaba, „Kölcsey Ferenc nyelv tudományi munkáiról. Első rész: Kölcsey, a filológus”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 124 (2020): 43–80.

Mindenképpen feltűnő, ellentmondásos és éppen ezért magyarázatra szoruló jelenségként értékelhető, hogy 1) Kölcsey Ferenc eredeti, önálló filológiai disszertációja, a már említett *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* című írás nem került kiadásra az első életműkiadásban (MM1); 2) „helyette” egy kortárs német filológus, Daniel Jenisch szellemi termékének lényegre törő, összefoglaló fordítása, azaz kivonata (*Jenisch' pályairata*, a kritikai kiadásban: *Jenischből való Jegyzések*) került a nyelvtudományi munkák élére az első összkiadásban; 3) egészen máshová helyezve ezzel Kölcsey nyelvtudományi horizontját. Mindenképpen feltűnő, ellentmondásos és éppen ezért magyarázatra szoruló jelenségként értékelhető az is, hogy eme jelentékeny terjedelmű (4 és ½ ív), Kölcsey által többször is hangsúlyosan említett kritikai értekezésnek nem lelhető fel (nincs meg, hiányzik) a kézírata.

A nyelvtudományi munkák kézíratainak történetét nem ismertetem most részletesen,²² röviden összefoglalva azt érdemes tudni, hogy Kölcsey halála után az Akadémia elhatározta, hogy kiadja minden művét. A kiadáshoz szükség volt a kéziratban fellelhető művekre is. Kölcsey kéziratok hagyatékáról ekkor készült az első részletes összeírás. Az egyik szerkesztő, Szemere Pál, ígéretet tett az örökösnek, Szuhányi Josephine-nek, hogy a kéziratokat lemásolják és az eredetieket visszaküldik számára. Ez nem történt meg maradéktalanul. Kölcsey hagyatékából az Akadémiának az életműkiadás számára megküldött, cím szerint azonosítható nyelvtudományi kéziratok mindegyikének ismert a sorsa, kivéve a *Critikai Jegyzeteket*. Nincs bizonyos, objektív magyarázat ennek a kéziratnak a hiányára. (Mindez különösen bosszantó egy kritikai kiadást készítő filológus számára, hiszen, mint jelen esetben, a nyelvtudományi munkákból éppen a fő nyelvtudományi mű hiányzik.)

A *rózsa nevében* Umberto Eco tudós szerzetese, Baskerville-i Vilmos minden lehetséges hipotézist felállít a nyomozás során, úgy véelve, hogy még a legelképezetöb-beket is érdemes megvizsgálni és végiggondolni. Mivel egy kritikai kiadásban csak igazolható megállapításokat szokás tenni, és nem szerencsés hipotéziseket megfogalmazni (ellentétben egy metafizikus detektívregénnyel), ezért most, a kritikai kiadáshoz fűzött afféle kommentárként vázolok fel néhány valószínű és látszólag valószínűtlen hipotézist, mi történhetett Kölcsey nyelvtudományi disszertációjának kéziratával.

A *Critikai Jegyzetek* kézírata, a szerkesztő Szemere Pál ígéretének megfelelően, a többi fel nem használt (tehát az MM1-ben ki nem adott) szöveghez hasonlóan:

1. Visszakerült az örökös Szuhányi Josephine-hez, és *mindmáig lappang valamely örökösnél* (akár anélkül, hogy erről tudomása volna).

Kölcsey 1834-ben írott végrendelete például csak 1972-ben bukkant elő a Miskolczy család Bakonszegen lévő hagyatékából. A leszármazottak vélhetően tudatában voltak annak, hogy mi van a birtokukban. Az egyik utolsó örökös, Miskolczy József

²² A kéziratok történetét lásd: ONDER Csaba, „Kölcsey Ferenc nyelvtudományi munkáiról. Második rész: Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai és munkássága a péceli időszak után”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 124 (2020): 173–201. Minden további utalás forrását lásd itt.

özvegye, Z. Horváth Piroska, férje halála után 1964-től őrizgette a családi iratok között a testamentumot, amikor is egyszer úgy döntött, hogy eladja a debreceni Déri Múzeumnak.²³ A kézirat hitelességét irodalomtörténészekből és muzeológusokból álló nyolctagú bizottságnak kellett megállapítania.

2. Visszakerült az örökös Szuhányi Josephine-hez, és *mindmáig lappang valamely közgyűjteményben* (akár anélkül, hogy erről tudomásunk volna).

Kölcsey 1814-ben készült német nyelvű kivonatainak kéziratai például összekeveredve találhatóak az OSZK Kézirattárban: vélhetően senki nem olvasta el őket alaposan, mert akkor előbb kiderült volna, hogy Ch. Garve mellett K. W. Kolbe két könyvének jegyzetei, ezek mellett pedig Kazinczy pandektáiból és *Tübingi pályáirásából* is találhatóak ott autográf Kölcsey-kivonatok és jegyzetek. Czifra Mariann kiváló munkát végzett a nyelvújítási szövegek digitalizálásával.²⁴ Egy Kölcsey-tételt viszont nem találtam ebben az adatbázisban. A PIM Kézirattárban őrzött olvasmánynaplók ellenőrzésekor bukkantam így két, eddig nem ismert nyelvtudományi tárgyú kéziraatra, köztük az *Új szók* előzményszövegével.²⁵ És ha már lappangó szövegek: Kölcsey 1832-ben leadott egy kéziratot az Akadémia számára *Mesterségszavak a Debreczeni Grammatikából* címmel, amelyet annak rendje és módja szerint regisztráltak is. Ez a kézirat azonban ma nem lelhető fel az MTA Kézirattár katalógusaiban. Valószínűnek tartom, hogy – mivel szakszavakat tartalmazó, így nehezebben azonosítható listáról van szó – ez a kézirat ma is lappang valahol az Akadémián őrzött kéziratok között. A *Criticai Jegyzetek* kéziratával mindez viszont nehezebben képzelhető el, mivel mind címét, mind tartalmát, mind terjedelmét illetően jól azonosítható volna, még akkor is, ha a felfedező nem ismeri fel a kézírást és nem olvashat szerzői nevet a címlapon. Mindenesetre a szóba jöhető adatbázisokban és közgyűjteményekben nem lelhető fel, sem Kölcseyhez, sem az örökösökhöz, sem az MM1 szerkesztőihez kapcsolható iratok, irategyüttesek között.

3. Visszakerült az örökös Szuhányi Josephine-hez, és *megsemmisült valamikor valamely örökösnél*.

Ilyesmi véletlenül, gondatlanságból is megtörténhet.

A kézirat, a szerkesztő Szemere Pál ígéretével ellentétben, nem került vissza az örökshöz, hanem:

4. Szemere Pálnál (vagy a további szerkesztők valamelyikénél – báró Eötvös József, Szalay Pál) maradt és *mindmáig lappang valamelyikük örökösénél* (akár anélkül, hogy erről tudomása volna).

²³ *Kölcsey Ferenc Testamentoma*, kiad. MOLNÁR József és JULOW Viktor (Budapest: Európa Könyvkiadó–Helikon Könyvkiadó, 1982), 46.

²⁴ *A magyar nyelvújítás dokumentumai 1810–1830*, szerk. DEBRECZENI Attila, vál., az adatokat feldolgozta, a digitalizálást végezte CZIFRA Mariann, hozzáférés: 2021.01.11, <http://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/>.

²⁵ *Jegyzet az Új Szókról a Magyar Szófabrikák számára* (PIM Kézirattár. V. 1984). Itt kell ismét köszönetet mondanom a PIM munkatársainak segítségükért, megjegyezve, hogy a kéziratok digitalizálását éppen a kérés idézte elő. Rengeteg minden nincs még digitalizálva, ami reményre adhat okot elveszett vagy lappangó kéziratok ügyében.

Mindez nem zárható ki (lásd itt az 1. hipotézist), habár tudomásom szerint minden kézirat közgyűjteménybe került. Két (vagy három) Kölcsey-kézirat – mint munka- és forrásanyag – bizonyosan Szemere birtokában volt (*Jenischből való Jegyzések, [Jegyzések Varróból]*, illetve [*Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből*]), és nem tudni, visszaadta-e azokat Kölcseynek.

5. Szemere Pálnál (vagy a további szerkesztők valamelyikénél – báró Eötvös József, Szalay Pál) maradt és *mindmáig lappang valamely közgyűjteményben*.

A szóba jöhető adatbázisokban és közgyűjteményekben nem lelhető fel (lásd itt a 2. hipotézis végén mondottakat). Szemere Pál kéziratai különösen feldolgozatlanok. Például a Ráday Gyűjtemény levéltárában található Szemere-kézirati mappák átvizsgálása során találtam egy recenzióvázlatot (*[A nyelvmívelésről]*): ez az eddig nem ismert Kölcsey-autográf tipikus példája annak, ahogyan egy kézirat megteszi útját a szerzőtől egy olvasón át egy könyvtár mélyére. Fórizs Gergely az OSZK-ban, Kazinczy-írások közt kutatva bukkant rá Szemere Pál nyelvtudományi jegyzeteire, amelyben felismerte Kölcsey keze írását is. Az itt felfedezett Kölcsey-jegyzetek tipikus példái az aligha nélkülözhető vakszerencsének.

6. Szemere Pálnál (vagy a további szerkesztők valamelyikénél – báró Eötvös József, Szalay Pál) maradt és megsemmisült valamikor valamelyikük örökösénél. Ilyesmi véletlenül, gondatlanságból is megtörténhet.

7. A kézirat egyszerűen elveszett vagy megsemmisült az MM1 szerkesztése és kiadása során.

Az egykorú kiadási gyakorlat ismeretében, miszerint a kéziratok rendszerint elvesztek a nyomdában, ez eléggé valószínűsíthető lehetőség. Például egyetlen, 1840 előtt nyomtatásban megjelent Kölcsey-mű (*Felelet a Mondolatra, Új szók*) kézirata sem ismert. És ugyanez mondható el a hagyatékból cím szerint azonosítható azon szövegek kézirata esetében is, amelyek az MM1-ben megjelentek (pl. *A' szókurtitásról, A' szószármaztatásról*).

Occam borotvája

William Occam, ferences rendi szerzetes – Baskerville-i Vilmos, ha nem kitalált regényhős, akkor kortársa is lehetett volna – méltán híres logikai okfejtése szerint, ha egy jelenségnek két magyarázata is lehetséges, akkor általában az egyszerűbb megoldás a helyes („Borotvával hasítsuk ketté a szükségtelen hipotéziseket!”). Az első hat hipotézis valójában csupán két lehetőség (a kézirat visszakerült *versus* nem került vissza az örökshöz) variációja, és mindössze két kimenetet mutat: a kézirat vagy mindmáig lappang valahol, vagy már rég elveszett, megsemmisült. Mindegyik szóba jöhet, mert életszerű, egyszerű esetek, habár egyikre sincs bizonyítékunk, de valószínűsíteni lehet őket. Azaz a *Critikai Jegyzetek* kézirata vagy örökre elveszett gondatlanságból, vagy ismeretlenül lappang valahol, talán egy könyvtárban. (Eláru-lom: a kritikai kiadás ezen a ponton meg is állt, elveszett vagy lappangó jelzéssel látva el az azonosított, de hiányzó kéziratosokat.) A 7. hipotézis látszólag szintén egy-

szerű és banális, de szükséges ellenvetést is tennünk, mert egy nem magyarázható dolgot is tartalmaz: Kölcsey minden műveinek első kiadása (MM1) intézményes, szerződéssel szabályozott eljárás volt az Akadémia, az örökös és a kiadó Hartleben Konrád között. A kéziratok, Kölcsey kialakulóban lévő kultusza okán is, nagy becsben voltak tartva. Szemere Pál éppen a nyomdai elkallódás és sérülés valószínű kockázata miatt tett ígéretet az örökösnek arra, hogy az eredeti kéziratokat gondosan lemásolják, vagyis csak a másolatok kerülhetnek nyomdába. Mindez végül mégsem így történt. Az ekkor kiadott Kölcsey-művek kéziratai az ígéret ellenére elvesztek, a kiadatlanoké viszont nem. Egyedüli kivétel a *Criticai Jegyzetek* kézirata: ez az egyetlen olyan cím szerint is ismert munka a hagyatékból, amely bizonyosan felkerült Pestre a szerkesztőkhöz, és amely nem jelent meg, de a kézirata mégsem ismeretes, habár az örökösnek visszaküldött kéziratok közt lett volna a helye. A kiadás elmaradása és a kézirat hiánya kivételessé teszi ezt a szöveget a Kölcsey-szövegek hagyományozódásában (tartalmáról most nem is beszélve). Bármennyire is sajnálatos, de ez a szerkesztői „hanyagosság” és „szószegés” hasznos információ a kutatás számára a kéziratok nyomon követése során, lehetővé téve egy újabb hipotézist, amely a legkevésbé banális, mi több, a leghihetlenebb, mert bonyolult konteót sejtet. Ez a hipotézis a disszertáció kihagyása felől racionalizálható, összekapcsolja a kiadás elmaradását és a kézirat hiányát, összefüggést tételezve ezek ellentmondásai és a kanonizáció között. A hipotézist létrehívó kérdések így hangzanak: Miért nem került be ez a nagy tanulmány a kötetbe, a nyelvtudományi munkák közé? Mi volt az a szempont, amely kiszelektálta ezt a tanulmányt? Végül: *cui prodest?* – azaz kinek róható fel mindez, kinek nem állt érdekében a disszertáció megjelenése? Úgy vélem, hogy minden szál a kötet egyik szerkesztőjéhez vezet. A hipotézis – Occam borotvája alapján csupán spekuláció – a következő:

8. Egyedül az egykori barát, szerkesztő-, szerző- és alkotótárs Szemere Pál vehette a bátorságot ahhoz, hogy 1) tudatosan kihagyja a tanulmányt Kölcsey minden művei közül, 2) szándékosan eltüntesse (megsemmisítse) a kéziratot, 3) amikhez, bármily meglepő, még jogonalpa is volt.

Kölcsey Ferenc 1833-ban, Szemere Pál kérésére, megírta életrajzát, amelyben ez olvasható:

Említenem kell, hogy 1814 Péczelen, midőn az Mondolattal töltöttük az időt, előbb komoly (philologi) értekezést irtunk. Ettől kezdődik philologiai mélyebb ismeretem. Az előtt ilyenekkel kevés időt tölték. Ezekbe te vontál bele; de az akkori dolgozások' egy része még is kritikai vala. Például: a' különböző Költők' különböző nyelvéről való értekezés stb.²⁶

²⁶ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. március 20. KÖLCSEY, *Levelezés III*, 193–204, 199–200.

Egy 1815-ös levelében, amelyben összefoglalta a *Critikai Jegyzetek* tartalmát Kazinczyknak, Kölcsey úgy fogalmaz, hogy a neologizálás főbb pontjai Szemere Páltól származnak.²⁷ Szemere és Kölcsey munkakapcsolatának ismerete és az ekkor keletkezett szövegek vizsgálata alapján ugyan jól láthatóak a szerzőségi határok, de ez mit sem változtat a lényegen, vagyis Kölcsey írásban is kinyilvánított álláspontján, miszerint Szemere Pál ösztönzésére, az ő hatására lett filológus, és az 1814-ben Pécelen – Szemere Pál otthonában – keletkezett két főbb munka (a *Felelet a' Mondolatra* és a *Critikai Jegyzetek*) pedig közös szellemi alkotásnak tekintendők. Azt gondolom tehát, hogy Szemere Pál döntött arról, hogy a *Critikai Jegyzetek* ne jelenjen meg az MM1-ben, amihez egykori szerző- és alkotótársaként – az önéletrajzi levél alapján – kellő jogalapja és felhatalmazása volt. Szemere szerkesztői minőségében is eljárta: a *Felelet a' Mondolatra* című munkát a vegyes művek közé helyezte, levelezésük alapján kijavította benne a sajtóhibákat, lábjegyzetben pedig külön hangsúlyozta a közös szerzőség tényét.²⁸

Az okokat firtatva a legegyszerűbb válasz, hogy 1840-ben Szemere Pál vélhetően elavultnak tekintette a magyar nyelv nyugati természetéről a *Critikai Jegyzetekben* tett állítást és az erre alapozódó okfejtést. (Az ifjú tudós-filológus Kölcsey egyik legfontosabb megállapítása, hogy a magyar nyelv teljes és kifogástalan joggal *nyugati* nyelv). Kölcsey véleménye is változást mutat a későbbiekben: a *Nemzeti hagyományokban* már sokkal érzékenyebben merült fel a nemzeti és a nyelvi eredet kérdése, ezek szétválaszthatósága. És nem zárható ki természetesen a politikai aspektus sem: Kölcsey identifikációs epigrammája az eredetközösségi paradigma erőteljes jelenlétét mutatja. „Büszke Magyar vagyok én; keleten nőtt törzsöke fámnak; / Nyúgoti ég forró kebelem' nem tette hideggé.”²⁹

A Jenisch-fordítás előtérbe helyezésének is egyszerű a magyarázata: Jenisch elveinek képviselője és azoknak a magyar nyelvre való alkalmaztatása – melléktanulmányokban („supplementumok”) való bizonyító erejű kidolgozással – Kazinczy szándékát képviselte, amellyel Szemere mindig is egyetértett. Ezért kerülhetett afféle elméleti alapvetésként Kölcsey Jenisch-kivonata – amely a maga nemében tehát arányos és mértékadó, nyelvében pontos és igényes összefoglaló fordítása, terminológiai magyarítása egy kultivált nyelvtudományi munkának – a két szupplementum (*A' szókurtitásról, A' szószármaztatásról*) elé az első összkiadásban. Egyszerűen fogalmazva: Szemere Pál lecserélte Kölcsey téziseit (*Critikai Jegyzetek*) Daniel Jenisch

²⁷ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. KÖLCSEY, *Levelezés I*, 393–401, 395.

²⁸ Szemere az *Élet és Literaturára* és a *Muzáron* szerkesztése során más Kölcsey-szövegekkel is szabadon bánt – ezeket Kölcsey egyébként nem kifogásolta, lásd még: KÖLCSEY, *Erkölcsei beszédek és írások*, 113, 122–123.

²⁹ KÖLCSEY Ferenc, „[Kölcsey]”, in KÖLCSEY, *Versék és versfordítások*, 159. Lásd még erről: ONDER Csaba, „»Zöld lombjai közt a nemzeti békének«: Kölcsey és a magyar nyelv keleti gyökerei”, in *Az applikáció vonzerejében*, szerk. KUKLA Krisztián, 35–43 (Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 2015).

téziseire (*Jenisch' pályairata*), megtartva viszont a bizonyítás egy részét.³⁰ Mivel Szemere „csinált” egykor Kölcseyből filológust, és mivel Kölcsey neológiai koncepciója is bevallottan tőle eredt, így neki „köszönhetjük” azt is, hogy Kölcsey végül is nem lehetett az utókor szemében önálló, teoretikus gondolkodó nyelvtudományi ügyekben: csak Jenisch fordítója és mellékletek kidolgozója. Szemere saját képére formálta Kölcseyt, csakúgy, mint ahogyan Kazinczy Ferenc is Kis Jánost és annak nyelvtudományi disszertációját.³¹ Mennyire volt eredeti Kölcsey neológiai koncepciója? A válasz nem is olyan egyszerű, az ezzel kapcsolatos dilemmát éppen Csetri Lajos már említett véleményváltozása demonstrálja, miszerint nagyon is az volt, illetve csak Kazinczyt követte.

Mi történhetett a kézirattal? A hipotézis legnehezebben bizonyítható eleme, hogy Szemere Pál szándékosan eltűntette. Ezt leginkább az támasztaná alá, ha Szemere hagyatékából kerülne elő a Kölcsey-kézirat. (Mint ahogyan eddig nem került elő.) Még nehezebben bizonyítható, hogy Szemere Pál szándékosan megsemmisítette a kéziratot. Ilyesmi azért gyakorta előfordult Szemerénél: éppen Kölcsey recenziótervének [*A Nyelvmívelésről*] hatására nemcsak elállt *Nyelvmívelés* című tanulmányának publikálásától, de vélhetően meg is semmisítette azt.

Kölcsey Ferenc fegyelmezett, tudós író volt: olvasmányait rendszeresen dokumentálta jegyzőkönyveiben, gyakorta idézve innét leveleiben is. Eme szokásának köszönhető, hogy ugyan a *Critikai Jegyzetek* kézírata nem ismert, de tartalma mégis rekonstruálható. Kölcsey ugyanis összefoglalta lényegét Kazinczy Ferencnek írott egyik levelében. Ha a mű nem is, de kivonata ismert előttünk.³²

³⁰ Például a szintén ekkor, 1814-ben készült és ide tartozó [*Az idegen Phrasesekkel való élésről*] kézírata megvan, de nem került kiadásra.

³¹ Lásd erről: Tóth Kálmán, „A Kultsár–Prónay-féle pályatétel”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 111 (2007): 147–169.

³² Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. KÖLCSEY, *Levelezés I*, 393–401.